

KREDITLAR FOIZ STAVKALARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Muazzamov Akmal Akbar o'g'li
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10073004>

Abstract: *In this thesis, information about the factors affecting loan interest rates is reflected.*

Keywords: *central bank, monetary policy, deposit and loans, settlement, currency exchange, financially stable, creditworthy customers, interest rate.*

Annotatsiya: *Ushbu tezisda kreditlar foiz stavkalariga ta'sir etuvchi omillar borasida ma'lumotlar o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *Markaziy bank, Pul-kredit siyosati, Depozit va kreditlar, hisob-kitob, Valyutani ayirboshlash, moliyaviy barqaror, kreditga layoqatli mijozlar, foiz stavkasi.*

INTRODUCTION

Barcha tovarlarga bo'lgani kabi kredit uchun ham narx (narxning asosini tashkil qiluvchi foiz stavkalari) talab va taklif asosida vujudga keladi. Buni sxematik tarzda quyidagicha ko'rishimiz mumkin. Alohida kelishuvlar bo'yicha foiz stavkasi vujudga keladi.

Kredit bo'yicha foiz stavkalar pul bozorida kreditga bo'lgan talab va taklif asosida shakllanadi. Talab va taklifning darajasi kredit bahosining qimmat yoki arzon bo'lishiga asos bo'lishi mumkin. Kredit bahosining asosini u bo'yicha o'rnatilgan foiz stavka tashkil qiladi, lekin hamma vaqt ham kreditning foizi uning bahosini o'zida ifoda qilmaydi. Kreditning bahosi kredit bo'yicha foiz stavkasidan tashqari turli komission to'lovlar, ssuda hisob varaqlarini ochish, yuritish, kredit berish va to'lash bilan bog'liq boshqa to'lovlarni o'zida aks ettiradi. Ba'zi davlatlarda kreditning bahosi kreditning to'liq qiymati deb ham yuritiladi.

Tijorat banklari o'z foiz siyosati doirasida faoliyat olib borishi bilan birga ba'zi bir omillar bank kreditlari bo'yicha foiz stavkalarini o'zgartirib turishni taqozo qilishi mumkin. Bu sohadagi tashqi omillarga:

1. Mamlakatdagi pul-kredit siyosatining holati ta'sir ko'rsatishi mumkin. Markaziy bank tomonidan foiz stavkalariga ta'sir o'tkazish orqali iqtisodiyot tarmoqlariga yo'naltirilayotgan kreditlar hajmini ko'paytirishi yoki kamaytirishi, iqtisodiyot va pul muomalasining holatiga qarab kreditni arzonlashtirishi yoki qimmatlashtirishi mumkin. Foiz stavkalarini muvofiqlashtirish orqali Markaziy bank tijorat banklari bilan munosabatlarini kengaytiradi. Foiz stavkalarining kamayishi bank kreditlarining hajmini oshirishga zamin yaratadi, tijorat bankining Markaziy bankdagi zaxira mablag'larining hajmi ham ortadi. Foiz stavkasining oshirilishi bank kreditlari hajmining va tijorat bankning Markaziy bankdagi zaxira hisob varag'idagi mablag'larning kamayishiga olib keladi.

2. Kredit resurslari va xizmatlari bozoridagi raqobat ham kreditlar bo'yicha o'rnatiladigan foiz stavkalariga ta'sir ko'rsatib, past foiz stavkalarda kredit berish orqali mijozlar sonini va ularga yo'naltiriladigan kreditlar hajmini oshirishga olib keladi.

3. Inflyatsiya baholar oshishi bilan xarakterlanadi va u, albatta, kreditlar bo'yicha foizlar o'zgarishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Inflyatsiya sur'atlaridan kelib chiqib berilgan kreditlar bo'yicha ularning inflyatsiyaga uchrash salmog'ini oldindan taxminiy hisob-kitob qilish va qadrsizlanishning oldini olish choralari ko'rish lozim. Bu chora berilgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini o'zgartirishni taqozo etadi. Chunki tijorat banklari bergan kreditlaridan oladigan foizlar bozor stavkasi darajasidan kam bo'lmasligi, inflyatsiya sur'atlaridan kutilayotgan qiymat qadrsizlanishini qoplay oladigan, bank barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan darajada bo'lishi lozim.

4. Pul bozoridagi talab va taklif ham foiz stavkasining oshishi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin. Foiz stavka oshganida kredit bo'yicha taklif ham oshadi, aksincha bo'lsa taklif kamayadi. Chunki foiz oshganda mijozlar kreditdan ko'ra o'zida mavjud resurslardan foydalanishga harakat qilishadi. Kreditga bo'lgan talabda aksincha holatni ko'rishimiz mumkin, ya'ni foiz stavkasi oshganda kreditga bo'lgan talab kamayadi, foiz stavkasi kamayganda kreditga talab oshadi. Erkin bozor munosabatlari sharoitida mazkur talab va taklif kreditning bozor qiymatini shakllantiradi. Agar kreditning bahosi bozor bahosidan yuqori bo'lsa pul mablag'lari bo'yicha taklif yuqoriligini, agar kredit bahosi bozor bahosidan kam bo'lsa bu pul mablag'larning yetishmovchiligini ko'rsatadi.

5. Valyutani ayirboshlash kursi xorijiy davlatlarda investitsiya va kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining yuqori bo'lgan hollarda milliy valyutadagi investitsiyalarning foiz stavkasini ham yuqori o'rnatish orqali milliy valyuta kursining tushib ketishining oldini olish mumkin. Shuningdek, bank risklari darajasi, kreditdan foyda olish, mijozlarning turi, faoliyati xususiyatlari, barqarorligi, ularning joylashuv o'rni va boshqalar ham kredit munosabatlarini o'rnatish va kredit bahosini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Kreditning asosiy sharti – bu kredit uchun haq to'lash. Bu haq kreditga berilgan mablag'ga nisbatan foiz hisobida olinganidan, uni kreditning foiz stavkasi deb yuritiladi. Kreditning foiz stavkasi pul bozorida amal qiladi. Bozorga chiqarilgan pulning narxi foizda belgilanadi. Boshqa tovarlardan farqli o'laroq kreditning narxi - bu uning mijozning moliyaviy mablag'ga bo'lgan ehtiyojini qondirishdek xususiyatidan foydalanilganlik uchun beriladigan haq hisoblanadi. Kredit kapital sifatida odatdagi to'lov yoki xarid vositasida ishlatiladi. Shuning uchun ham qarz oluvchi shaxs pul egasiga foiz stavkasini to'laydi.

Tijorat banklari kredit munosabatlarida foiz normasini hisoblaganda quyidagilarni e'tiborga olishi lozim: ta'minlangan ssudalar bo'yicha moliyaviy barqaror, kreditga layoqatli mijozlar uchun aniq muddatga beriladigan bazaviy foiz stavkasining darajasini; har bir kredit shartnoma shartlarini, mijoz faoliyatining xususiyatlari va boshqa jihatlarni inobatga olgan holda risk uchun qo'shimcha to'lovni.

G'arb mamlakatlarining pul-kredit munosabatlarida turli xil foiz stavkalari qo'llaniladi. 1-darajali foiz stavkasi Markaziy bankning qayta moliyalash foiz stavkasi hisoblanadi. Bu muhim ahamiyatga ega. Stavkaning Markaziy bank tomonidan pasaytirilishi bozorda kredit resurslari taklifining ko'payishiga va arzonlashishiga olib

keladi. Foiz stavkasini pasaytirishdan maqsad - investitsiya harakatini tezlashtirish, mamlakatning iqtisodiy o'sishiga turtki berishdan iborat. Qayta moliyalash foiz stavkasining oshishi kreditlar bo'yicha foiz stavkalarining ham oshishiga, ya'ni kreditning qimmatlashuviga, shu bilan birga, iqtisodiyotda investitsiyalar hajmining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Demak, Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati inflyatsiya darajasi hamda iqtisodiy o'sish sur'atlarini hisobga olgan holda, mamlakatning pul-kredit tizimining holatiga qarab olib borilishi kerak.

Tijorat banklarining foiz siyosati ikki asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi. Birinchisi, bu bank resurslarini yaratishda mablag'larni jalb qilish jarayonida olib boriladigan foiz siyosati, ikkinchisi, banklar tomonidan resurslarni joylashtirish sohasida olib boriladigan foiz siyosatidir.

Tijorat banklari foiz siyosatini o'zlari mustaqil ishlab chiqadilar va ular amalga oshiradigan operatsiyalariga foizlar o'rnatishda erkindirlar (ammo foizlar o'rnatish chegarasi Markaziy bank talablari doirasida bo'lishi lozim).

Qoidaga asosan kreditlar va depozitlar bo'yicha foizlar to'lash vaqtida emas, balki foyda ko'rish davrida hisoblanib, moliyaviy hisobotlarda davriylikka mos aks ettirilib borilishi lozim. Depozit va kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni ifodalash uchun har bir depozit turi va kredit bo'yicha alohida hisob varaqlari ochiladi.

Depozitlar va kreditlar bo'yicha foiz stavkalari, ularning summasi, ularni to'lash vaqti, davri, to'lash shartlari va boshqalar mijoz bilan bank o'rtasida kelishib olinadi va tuziladigan shartnomada aks ettiriladi. Kreditlar bo'yicha foiz stavkalar kreditning muddati, qarz oluvchi tomonidan tavsiya qilingan garov holati va qiymati, uning likvidligiga, kredit resurslari bahosiga, kredit riskning darajasiga qarab tijorat banki tomonidan mustaqil belgilanadi va u kredit shartnomasida aks ettiriladi. Kredit bo'yicha foizlar muddati kelganda, memorial order bilan rasmiylashtirilib, mijozning asosiy talab qilib olinguncha bo'lgan depozit varag'idan grafik bo'yicha undirib olinadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida (yangi tahriri)"gi Qonuni. 2019 yil 11 noyabr.
2. O'zbekiston Respublikasining "Xususiy bank va moliya institutlari hamda ular faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi qonuni. 2018 yil 17 dekabr.
3. Abdullaeva SH.Z. Pul, kredit va banklar. Darslik. - T.: "Moliya", 2020 yil.
4. Abdullaeva SH.Z. Xalkaro valyuta va kredit munosabatlari - T.: TMI, 2019 yil.